

Зіновій Голов'янку — дослідник ґрунтової фауни, еколог, лісівник

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Zinovii Golovianko, a researcher of soil fauna, ecologist, and forester. — An essay about one of the patriarchs of Ukrainian applied zoology and forestry, an ecologist by vocation and a coleopterologist by specialisation. Early in his career, the researcher paid attention to the study of shrews as possible pests of forestry and consumers of various soil invertebrates, especially annelids and coleopteran larvae. His contributions to mammalogy that have survived to this day include a publication on mole diet and collection specimens of mole rats. It is assumed that significant collection series could have been kept in the zoological museum of the Kyiv Forestry Institute, whose collections were destroyed during the defence of Kyiv in 1941.

Біографічні деталі

Голов'янку Зіновій Степанович народився 29 жовтня 1876 р. в с. Талова Балка Онуфрієвського району (тепер Кіровоградська обл.) в родині конторника. Навчався у реальній школі м. Кременчук, а після — у Петербурзькому лісовому інституті, який закінчив 1901 р. Декілька років працював в лісництвах помічником лісничого; за підсумками роботи в одному з них (Бердянському) захистив дисертацію. Засновник і керівник Дарницької дослідної лісової станції (Київ, 1924–1934), завідував сектором захисту лісу Українського НДІ агролісомеліорації та лісового господарства (1930–1936).

Доктор сільськогосподарських наук (1936), професора лісової ентомології (1939), у 1937–1953 рр.) завідував кафедрою ентомології Київського лісгосподарського інституту (згодом як лісгосподарський факультет Української сільськогосподарської академії) Паралельно з 1943 р. — зав. лабораторії лісової ентомології Інституту ентомології і фітопатології (по війні у складі АН УРСР). Звільнений з інституту 16.06.1953 «за станом здоров'я», помер після інсульту 23 вересня 1953 р., у віці 77 років; похований на рідній Кіровоградщині.

Рис. 1. Зіновій Голов'янку, фото зі статті Ю. Трефілової [<https://shorturl.at/ahpK7>], у віці 40–45 р. (1916–1920 р.).

Доробки в галузі теріології

Зіновій Голов'янку займав активні позиції в науці і просвіті, від початку кар'єри і довіку від був викладачем, проте незмінно й науковцем. Він наведений у списку членів Природничої секції Українського наукового товариства в Києві 1920 року [<https://shorturl.at/htLX1>], з якої і почалася природнича галузь ВУАН. Його часто відносять до ентомологів і лісівників, проте за тематикою праць він передусім еколог. Тваринний світ цікавив його як світ консументів, шкідників деревостанів, передусім це комахи, проте початки роботи дослідника відзначені увагою до ссавців-землеріїв — кротів і сліпаків¹.

Його дисертація була лісівничою, на тему «Про степові посадки в 23 кварталі Джекенльнської дачі», виконана на півдні, у «Бердянському зразковому лісництві». У продовження досліджень щодо ролі крота в природі за матеріалами, отриманими від Шарлеманя (кроти з Сирця і Царського саду), з'явилася його стаття «Кріт ... як винищувач личинок травневого хруща» [Головянко 1925a]². Він ретельно вивчав біоекологію хрущів та їхніх природних ворогів, дослідив і описав форму і глибину ходів їхніх личинок. Серед публікацій дослідника і праці про лісову дичину з описом стану популяцій ратичних (лось, свиня, сарна) Київського Полісся [Головянко 1925b].

У дослідника були колекції ссавців. У колекції ННПМ є зразок сліпака з Одещини, зібраний 1925 р.: це *Spalax zemni* з окол. с. Основа (Березівський р-н), позначений в записах ННПМ-р як «*Spalax podolicus*, с. Основа, Херс. обл., 28.07.1925, ♂, З. Головянко (з кол. Підоплічка)» [Zagorodniuk et al. 2017]. У каталозі ННПМ-з цей самий зразок описано як: «*Spalax arenarius*, № 2993, шкірка, с. Основа, Березівський р-н, З. Головянко, 28.07.1925». Працював дослідник в багатьох регіонах, проте інші колекційні збори не відомі або не збереглися; автор припускає, що більшість їх зберігалася в Зоологічному музеї Сільгоспінституту, зруйнованому у 1941 р.

Рис. 2. Етикетка від зразка сліпака *Spalax zemni*, здобутого та опрацьованого З. Голов'янком, із с. Основа Одеської обл., 1925 р. (ННПМ-з). Етикетка виявлена у скрині зі сліпаками, проте без самого зразка, який, очевидно, втрачено. У колекції ННПМ-р виявлено череп з аналогічними даними, «№ 1335 (старий № К1-641), *Spalax zemni*, Одеська округа», leg. З. С. Головянко, 28.07.1925», з приписом «виміри по спирт. екз.» (точний локалітет на етикетці не вказано, проте ясно, що це той самий зразок).

¹ Мигулін у «Звірі УРСР» згадує також статтю С. Голов'янка «О наличии ценной дичи в лесах Киевского Полесья (лось, кабан, коза)» (УМР 1926, проте у випусках за 1926 р. її не виявлено).

² Попри те, що дослідник зазначив отримання на визначення проб від М. Шарлеманя (таких було 4), проте слідом М. Шарлемань описав ще раз ті самі дані в іншому виданні, в *Бюлетені Київської СТАЗРО* [Шарлемань 1925], але розширивши вибірку до 21 проби.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Все життя дослідника пов'язане з наукою, тому й всі його переживання й захоплення були в цій галузі. Серед заслуг дослідника — створення й розбудова Дарницької дослідної станції, і декілька невеликих монографій, написаних вже на схилі літ [напр. Головянко 1949]. Дослідник цілком був захоплений темою лісу і по суті став лісознавцем та екологом, проте його об'єктом спеціальної уваги були саме тварини, надто комахи, переважно хрущі й короди, проте не без уваги й до ссавців-землеріїв — сліпаків та кротів.

Голов'янку був визнаним фахівцем у вивченні личинок жуків, що зіграло визначну роль в його рості й визнанні як фахівця з лісознавства і захисту рослин. Найвідоміша його праця — визначник личинок плістинчастовусих жуків (родина Scarabaeidae) [Головянко 1936]. Завдяки цьому напрямку досліджень, який врешті став основним в житті дослідника, З. Голов'янку став не тільки визнаним зоологом, але й лісознавцем, і був таким до кінця життя, як в часи роботи в Дарницькій лісодослідній станції (1924–1934), так і під час роботи в Київському лісогосподарському інституті, згодом Українській сільськогосподарській академії (1937–1953).

Важливою була роль З. Голов'янка у підтримці колег у час окупації Києва у 1941–1943 рр. Зі спогадів Еміля Хоменка, сина Є. Решетник, «жили вони в квартирі у Зиновія Голов'янка, відомого ентомолога, який також був співробітником Інституту захисту рослин» [Коробченко 2016]. За свідченням Г. Васечка (2013), «у важкі роки окупації його квартира служила притулком для численних людей». З відомих захоплень З. Головянка варто назвати й аналіз «Слова о полку Ігоревім», що багаторазово згадує у спогадах М. Шарлемань, якого напевно цим захопив З. Головянко¹.

Рис. 3. Зиновій Голов'янку у старшому віці (1950 р.). Фото зі статті відомого його біографа Гліба Васечка [https://bit.ly/3Ke5oeC].

¹ Шарлемань у роки війни і до 1950 р. жив на квартирі у Голов'янка на Тарасівській 30 (кв. 10) і у спогадах (книга 2014 р.) не раз називав його своїм другом, і його інтерес до теми літописів напевно сформувалася під впливом Голов'янка і вже у повоєнні роки. Рукописи Голов'янка так і не були опубліковані, проте напевно були у Шарлеманя. Враховуючи, що цей дослідник не раз позичав і розвивав чужі дані (див. напр. історію з описами ховрахів: Загороднюк 2022, а чи не вперше про це зазначив М. Щербина, у якого той позичив описи нових знахідок рисі), можна припустити, що і тут він підхопив ідею, «що висіла у повітрі».

Про дослідника є невеличкий нарис в ЕСУ (2006 р., авт. С. Генсірук) і стаття у працях Лісівничої академії [Шлапак & Шлапак 2003]. Детальний життєпис і подальші дослідження, і ентомологічні, і лісівничі, описано у Г. Васечка¹. У зрілому віці (73 р.) у час розгулу лисенківщини він виступив проти цькування викладачів генетики, за що був позбавлений кафедри і звання професора. Гліб Васичко завершує огляд так: «Його особисте життя було глибоко трагічним: втратив трьох синів..., пережив дружину..., глибоко страждав від тих жахів, які накинuliся на наш народ...». Портрет дослідника вміщено в галереї Лісогосподарського факультету НУБіП.

Література

- Васечко, Г. І. 2013. Біографія Зіновія Степановича Голов'янка (1876–1953). Вебсайт Гліба Васечки, online: URL
- Голов'янка, З. С. 1925a. Обыкновенный крот *Talpa europaea* Linn. как истребитель личинок майского хруща. *Защит растений (збірник матеріалів по боротьбі зі шкідниками)*, Ч. 3–4: 36–39.
- Голов'янка, З. С. 1925b. К вопросу о наличии ценной дичи в лесах Киевского полесья. *Украинский охотник и рыболов*, № 1: 9.
- Голов'янка, З. С. 1936. Определитель наиболее обыкновенных личинок пластинчатоусых жуков Coleoptera, Lamellicornia европейской части СССР. Изд-во АН СССР, Москва, Ленинград, 1–65. (Серия: Определители по фауне; Вып. 20). [перевидання праці 1913 р.]
- Голов'янка, З. С. 1949. *Причины усыхания сосновых насаждений*. Киев, 1–44.
- Коробченко, М. 2016. Євдокія Решетник (1903–1996) — видатна постать в історії академічної зоології та екології в Україні. *Вісник ННПМ*, 14: 136–146. CrossRef
- Шарлемань. 1925. До питання про їжу крота (*Talpa europaea* L.). *Листок боротьби з шкідниками. Бюлетень Київської станції захисту рослин від шкідників*, Ч. 5: 19–25.
- Шлапак, В. П., В. Ш. Шлапак. 2003. Голов'янка Зіновій Степанович та його наукова діяльність. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*, 2: 9–10.
- Загороднюк, І. 2021. Ховрахи війни: історія зоологічних досліджень та колекцій *Spermophilus* в умовах Райхскомісаріату Україна. *Наукові записки Державного природознавчого музею*, 37: 17–38. CrossRef
- Zagorodniuk, I., M. Korobchenko, V. Kirichenko. 2017. Mole-rats *Nannospalax leucodon* and *Spalax zemni* in Ukraine: identification criteria and border between their ranges. *Proceedings of the Theriological School*, 15: 97–104. CrossRef

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Зіновій Голов'янка — дослідник ґрунтової фауни, еколог, лісівник. — Нарис про одного з патріархів української прикладної зоології та лісознавства, еколога за покликанням та колеоптеролога за основною спеціалізацією. На початках своєї кар'єри дослідник приділяв увагу й дослідженням савців-землеріїв як ймовірних шкідників лісівництва і консументів різноманітних ґрунтових безхребетних, надто анелід та личинок колеоптер. У теріологічних доробках, які дійшли до цього часу, — публікація про живлення кротів та колекційні зразки сліпаків. Припускається, що значні колекційні серії могли зберігатися в зоологічному музеї Київського лісогосподарського інституту, колекції якого знищено при обороні Києва 1941 року.

¹ Огляд розміщено на вебсторінці дослідника: <https://bit.ly/3Ke5oeC>. Листування з ним обірвалося через його смерть (14.08.38–09.12.13), тому низку деталей не вдалося з'ясувати.